

Lustrum

Sollemnia aedificii a. D. MCMXI inaugurati

Separatum

Lustrum

Ménesi út 11–13.
Sollemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati

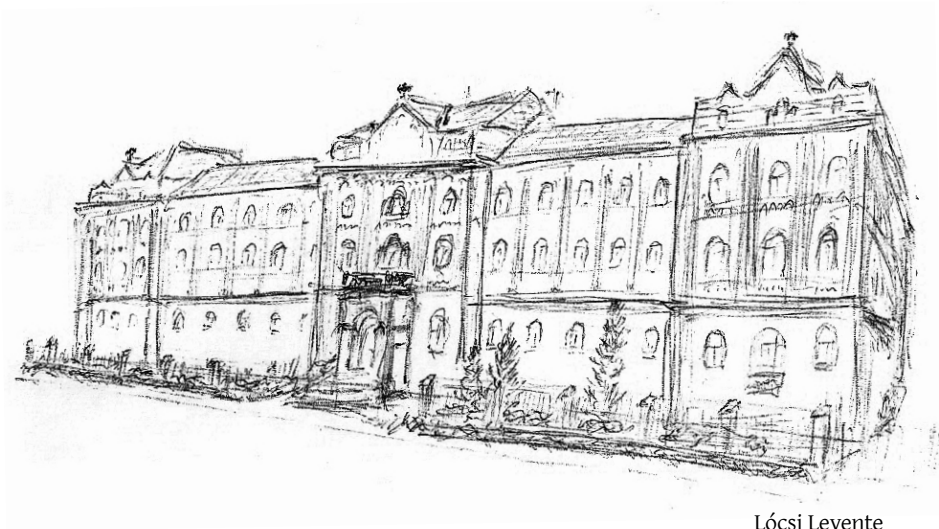
Ediderunt
László Horváth, Krisztina Laczkó, Károly Tóth,
et
András Péterffy (Appendix)

Typotex Kiadó–Eötvös Collegium
Budapest, 2011

Sumptibus NKA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Auctores et compositores, 2011
ISBN 978 963 279 441 9

Lócsi Levente

Győri Róbert

A múlttal való tudományos leszámolás – Eötvös collegista geográfusok az 1950-es években¹

„Meg kell mondanunk világosan, hogy egyetlen marxista gazdasági geográfus sem kívánja a régi, reakciós, kapitalizmust kiszolgáló emberföldrajzot, sem annak valamely, vagy bármely ágát a marxista gazdasági földrajzban »elhelyezni«. Egyáltalán nem az a cél, hogy a gyerekek új nevet adjunk. Vannak olyan aggályoskodók, akik téves elméleti alapokból kiindulva, attól félnek, hogy kiöntjük a fürdővízzel a gyereket is. Nekem az a véleményem, hogy ezt a gyereket csak öntsük ki nyugodtan.”²

Bevezetés

Amikor először találkoztam a posztkolonializmus fogalmával és gondolatkörével, akkor úgy gondoltam, hogy ennek a megközelítési módnak a magyar földrajz (és a magyar földrajztudomány története) számára nincs különösebb mondanivalója. Hiszen Magyarország egy tengerektől elzárt, kis méretű kelet-közép-európai ország, amely egyrészt soha nem rendelkezett gyarmatbirodalommal, másrészt – európai országgént – nem is esett a gyarmatosítás áldozatául. A második átgondolás után viszont egy eleinte bizonytalan, elmosódott kép kezdett körvonalazódni, miszerint a magyar földrajznak volt legalább két olyan korszaka, amelynek a megértéséhez közelebb vihet a posztkolonialista megközelítés.

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

² MARKOS György: Reflexiók egy beszámolóhoz. (A földrajzi tudományok rendszertani alapjairól.) *Földrajzi Közlemények* 79. évf. (1955) 4. sz., 359–365; 365.

Egyrészt Magyarország 1867 és 1918 között Ausztria egyenrangú társországaaként az Osztrák–Magyar Monarchia tagja volt, így része volt Európa egyik legnagyobb területű, nagyhatalmi ambíciókat ápoló birodalmának. A magyar földrajzot is megérintették a birodalmi álmok, még akkor is, ha a magyar gyarmatosítás gondolatát csak néhány geográfus dédelgette, és az álom beteljesítetlen maradt. A 20. század elején a Magyar Földrajzi Társaság alelnökét, Havass Rezsőt kortársai ugyan a „magyar impérializmus lelkes és hivatott bajnokának” látták,³ de Havass tervei, amelyek a Balkán gazdasági (és hosszabb távon) politikai gyarmatosítását körvonalazták, nem valósultak meg.

Az Osztrák–Magyar Birodalom és vele együtt a magyar nagyhatalmi vágyak az első világháború után elenyésztek, sőt Magyarország vált a második világháború előestéjén a német, majd a világháború után a szovjet érdekszféra részévé. Felvethető az a kérdés, hogy Kelet-Közép-Európa szovjet megszállása leírható-e a posztkolonialista megközelítés fogalmaival, és ha igen, akkor beszélhetünk-e a kultúra, a tudomány és ezen belül a földrajztudomány gyarmatosításáról. A litván felmenőkkel rendelkező amerikai irodalomtörténész, David Chioni Moore a posztkolonialis irodalomkritika legnagyobb hiányosságát éppen abban látja,⁴ hogy „megfeledeznek” a szovjet térségéről. Véleménye szerint egyrészt a nyugatnak nincs a korábbi második világra vonatkozó elmélete, a térség „benszüllött” kutatói pedig tartózkodnak a posztkolonialis perspektíva alkalmazásától. (Mélyen egyetértek Chioni Moore-ral abban, hogy ez utóbbi éppen a régió posztkolonialis állapotának bizonyítéka.)⁵ Chioni Moore több olyan jellegzetességet tár fel, amelyek közösek a szubszaharai Afrika „nyugati” és a kelet-közép-európai térség szovjet gyarmatosításában:

1. A helyi kormányokat egy-egy politikai bábfigura vagy a nyílt uralom váltja fel.
2. Az oktatást úgy alakítják át, hogy a gyarmatosítók nyelvét részesítse előnyben.
3. A történelmet (és a földrajzot),⁶ az iskolai tantervet birodalmi nézőpontból írják át.
4. A helyi vallási hagyományokat elnyomják, és e helyett más vallásokat vagy nem vallási ideológiákat népszerűsítnek.

³ HAJDÚ Zoltán: A magyarországi Délkelet-Európa (Balkán) kutatások hagyományai, fontossága. In: HAJDÚ Zoltán – ILLÉS Iván – RAFFAY Zoltán (szerk.): *Délkelet-Európa: államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térsztruktúrák*. Pécs, MTA RKK, 2007, 13–46; 19.

⁴ CHIONI MOORE David: Vajon a poszt- a posztkolonialisban ugyanaz, mint a posztszovjetben? 2000: *irodalmi és társadalmi havilap* 19. évf. (2008) 9. sz., 3–22.

⁵ CHIONI MOORE 2008, 10.

⁶ Saját kiegészítés.

5. A gyarmatok gazdasági hűbértokkorrá válnak: a termelést parancsuralmi alapokra helyezik, a gyarmatok csak a birodalom szövetségi hálóján keresztül kereskedhetnek.⁷

Az 1945 utáni Magyarországon mindezek a jelenségek könnyen azonosíthatók, és a többségük, főleg a politikatörténeti jellegzetességek, jól dokumentáltak. Ugyanakkor a tudománytörténeti munkák általában „hallgatnak” az 1950-es, 1960-as évek átalakulását illetően, vagy pedig „kesztyűs kézzel” nyúlnak a témához: a narratívák a töréspontok kimutatása és a posztkolonialista elemzési keret alkalmazása helyett inkább a folytonosságok megteremtését (és ezzel a leplezett önlegitimációt) tartják fontosnak.⁸

A társadalomföldrajzi irodalomban az utóbbi két évtizedben nagy számban születtek olyan munkák, amelyek az egykori szocialista térséggel, többnyire az „átmenet” kérdésével foglalkoztak. A kutatások mérlegét a közelmúltban vontta meg Alison Stenning és Kathrin Hörschelmann, amellel érvelve, hogy a kutatások elméleti keretét érdemes egy önálló posztszocialista nézőpont mentén megalkotni. Bár véleményük szerint nem lehet egyenlőséget tenni a posztkolonialista megközelítés és a „posztszocialista” nézőpont között, a kutatásokat megtermékenyítheti a posztkolonialista gondolkodás.⁹ Ezért a térség földrajzának kutatói sem mondhatnak le annak elemzéséről, hogy a hatalom, a tudás és a reprezentáció milyen szerepet töltött be a szovjet uralom gyakorlásában.

Dolgozatom ennek a kérdésnek a jobb megértéséhez egy esettanulmánnyal járul hozzá. Azt vizsgálom, hogy az 1950-es évek elején hogyan történt meg a magyar földrajztudomány „gyarmatosítása”, hogyan számolt le az új hatalom „a régi földrajzzal,” és eközben hogyan alakult az Eötvös collegista geográfusok sorsa. Kiemelten kezelem tanulmányomban Mendöl Tibor pályáját: talán az ő életútja tükrözi a legjobban azokat a megpróbáltatásokat, amelyekkel a szakmai hitvallásához hű tudósoknak szembe kellett néznie ebben az időszakban.

⁷ CHIONI MOORE 2008, 7.

⁸ Lásd például Antal Zoltán tanulmányát (ANTAL Zoltán: Az általános gazdasági földrajz hazai megalapozói: Teleki Pál, Mendöl Tibor és Markos György. In: BLAHÓ János – TÓTH József (szerk.): *Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulójára*, Orosháza–Pécs, 22–39), amelyben a szerző három, egymástól lényegesen különböző magyar geográfus nézeteit igyekszik „összebékíteni” azért, hogy a „rég Magyar gazdaságföldrajz” és a marxista-leninista gazdaságföldrajz közti folytonosságot megteremtse, és így a „nagy nevek” segítségével legitimálja az utóbbi irányzat (és a saját maga) tudományos eredményeit. A kérdés bővebb elemzése: GYŐRI Róbert: Tibor Mendöl. In: LORIMER, Hayden – WITHERS, Charles W. J. (eds.): *Geographers: Biobibliographical Studies*. Vol. 28. London, Continuum, 2009, 39–54.; 48–49.

⁹ STENNING, ALISON – HÖRSCHELMANN, Kathrin: History, geography and difference in the post-socialist world: or do we still need post-socialism? *Antipode* 40. évf. (2008) 2. sz., 312–335.; 324.

„Csonkamagyarország gazdasági földrajzának megírása önmagában való ellentmondás”:¹⁰ magyar földrajztudomány a világháborúk között

Nehezen lehetne megérteni a magyar földrajztudományban az 1950-es években lezajlott drámai átalakulásokat, ha nem lennénk tisztában a földrajznak a második világháború előtti magyar közgondolkodásban és tudománypolitikában betöltött szerepével. A trianoni trauma következtében ugyanis a két világháború között a geográfia a korszak egyik kiemelt fontosságú diszciplínája volt Magyarországon. A békekötéskor elszenvedett területi és népességvesztés sokkolta a magyar közvéleményt, és a veszteség érzése évtizedekre meghatározta a magyar közgondolkodást. A háború utáni korszak szűk külpolitikai mozgásterével rendelkező magyar kormányainak is elsődleges célja volt a békeszerződés területi revíziója. Ennek érdekében kiemelt támogatást élveztek azok a tudományágak, amelyek a revízió tudományos alátámasztását szolgálták, segítették a revíziós eszme bel- és külföldi népszerűsítését, illetve hozzájárultak a nemzeti identitás megerősödéséhez. A földrajz – a néprajz, a történettudomány, a statisztika mellett – több okból kifolyólag is első helyen szerepelt ezek között tudományok között.

Már a béketárgyalások háttéranyagának elkészítésénél is kulcsszerepet kaptak a geográfusok. 1918 őszén indult el a béke-előkészítő munka a Magyar Földrajzi Társaság közreműködésével, amelynek keretében a kiterjedt statisztikai adatfeldolgozás és térképezés mellett egy több nyelven publikált földrajzi monográfia és egy rövidebb manifesztum is készült a külföldi közvélemény tájékoztatása és a magyar álláspont ismertetése érdekében. A munka fő szervezője a magyar gazdasági földrajz egyik úttörője, Teleki Pál volt, aki később a magyar békedelegáció egyik főtárgyalója lett Párizsban, majd külügyminiszterként, később pedig miniszterelnökként irányította a békekötést.¹¹ A béketárgyalásokon a földrajz minden érintett országban sikeresen biztosította magának az „illetékes szaktudomány” szerepét; az előkészítő munkában részt vevő geográfus szakértők (a francia Emmanuelle de Martonne, az amerikai Isaiah Bowman, a brit Halford Mackinder, a szerb Jovan Cvijic, a lengyel Eugenius Römer) mindenütt a nemzeti földrajztudományok vezető személyiségei voltak.¹² A béke-előkészítésben részt vevő magyar geográfusok többsége pedig az elkövetkező évtizedben vált professzorrá, tanszékvezetővé.

¹⁰ FODOR Ferenc: *Magyarország gazdasági földrajza*. Budapest, Franklin Társulat, 1924, 9.

¹¹ HAJDÚ Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918–1920. *Kisebbségkutatás* 9. évf. (2000) 2. sz., 224–233.

¹² KRASZNAI Zoltán: Szakértelem és geopolitika. Földrajztudósok az első világháború után: Emmanuel de Martonne és Teleki Pál. In: K. HORVÁTH Zsolt – LUGOSI András – SOHAJDA Ferenc (szerk.):

A magyar szempontból sikertelen béketárgyalások ellenére a földrajz a közvélemény, illetve a tudomány- és oktatáspolitikában felértékelődött. Az 1920-as években jelentősen megnövelték a földrajz intézményes hátterét, új tanszékek és kutatóintézetek nyíltak: kutatóintézet jött létre például a szomszédos államok statisztikai anyagának feldolgozására és értékelésére (Államtudományi Intézet), a honismereti kutatások előmozdítására (Táj- és Népkutató Intézet). Az 1924-ben bevezetett középiskolai oktatási reform a földrajz tantárgy óraszámát jelentősen megnövelte, a rákövetkező évben pedig az új elemi iskolai tanterv a földrajz-tanítást a szülőföldismeret alapjára helyezte.¹³ A földrajz az ifjúsági nevelésben az iskolai oktatáson túl is intenzíven bekapcsolódott: több geográfus tevékenykedett a cserkészmozgalom vezetésében, és sorra születtek a fiataloknak szánt tudományos népszerűsítő munkák, honismereti kötetek.

A korszak geográfusportréjának megrajzolásához talán a legkézenfekvőbb az Eötvös Collegium kurátorának, Teleki Pálnak a tudományos és politikai pályáját felvázolni. Ez a tudóséletpálya ugyan nem teljesen tipikus, hiszen Teleki mesz-sze kiemelkedett geográfus kortársai közül, de pályáíve jelzi azt is, hogy ebben az időszakban a földrajz milyen szorosan összekapcsolódott nemzetpolitikai kérdésekkel, illetve azt, hogy a geográfus milyen szerepet töltött be a kor elitjében. A pályája elején kartográfiatörténettel foglalkozó Teleki érdeklődése az 1910-es években fordult a francia emberföldrajz és a gazdaságföldrajz felé, miközben politikusként, országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. A békeszerződés-előkészítő munka megszervezésekor már tudományos és politikai pozícióit együttesen kamatoztatta, így vált egyszerre a magyar földrajz vezető személyiségévé és első ízben miniszterelnökké 1920-ban. Az 1920-as, 1930-as években egyidejűleg volt a Közgazdaságtudományi Kar Gazdaságföldrajzi Tanszékének vezetője, az Eötvös Collegium kurátora, a cserkészszövetség vezetője, több ízben miniszter, majd pedig 1938 és 1941 között másodízben is miniszterelnök.¹⁴ Telekinél a magyar külpolitika revíziós céljai, a nemzeti identitás megerősítésének feladata és a földrajz művelése szétválaszthatatlanul kapcsolódtak össze.

A földrajz kiemelt pozíciója azzal is együtt járt, hogy a tudományterület intézményesen, illetve a geográfusok túlnyomó része is a korszak „hivatalos” konzervatív-nemzeti eszmerendszere mellett kötelezte el magát, és azonosult a rendszer politikai céljaival. A magyar geográfusok például elutasították azokat a baloldali mozgalmakat, amelyek kritika alá vették az ország és az állam

Léptékváltó társadalomtörténet. (Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére.) Budapest, Hermész Kör – Osiris, 2003, 345–365; 346–350.

¹³ FODOR FERENC: *A magyar földrajztudomány története.* (Kézirat.) MTA Kézirattár, Budapest, 1951. Kiadta: Budapest, MTA FKI, 2006, 425–428.

¹⁴ ABLONCZY, Balázs: *Pál Teleki. The Life of a Controversial Hungarian Politician.* Wayne, NJ. 2007.

berendezkedését. Így került szembe az 1930-as években a magyar földrajz például a falukutató mozgalommal, a népi írok csoportjával is. A *Földrajzi Közlemények* (a Magyar Földrajzi Társaság folyóirata) recenzensei erős kritikával illették a szociográfiai köteteket, azok elfogultságát és gyenge tudományos apparátusát bírálva, míg a népi írok a földrajztudomány szakmai formalitásokba burkoló-zó érzéketlenségét kárhoztatták.

A 19. század második felében az intézményesült magyar földrajztudományon belül alapvetően két hagyományt lehetett megkülönböztetni: a nemzetállam-építés földrajzát és a „birodalmi aspirációk” földrajzát. Míg az előbbi főként a nemzeti identitás megerősítését szolgálta, addig az utóbbi (amelyet elsősorban a Magyar Földrajzi Társaság képviselt) a földrajzi felfedezések népszerűsítésében, a magyar felfedezőutak-expedíciók pártfogásában és a magyar gyarmatosítási lehetőségek feltárásában öltött testet. Különösen fontos érdeklődési területe volt a magyar földrajznak a Balkán¹⁵ (a „mi Keletünk”), amelyet a magyar (részben az osztrák–magyar) gazdasági terjeszkedés legfontosabb terepének tekintettek. Az első világháború után viszont a magyar földrajz horizontja beszűkült: a meghatározó diskurzussá a területi revízió tudományos alátámasztása vált, a legfontosabb paradigmát pedig a regionális szintéziseket középpontba állító francia emberföldrajz képezte.

Érdeemes kitérni a francia emberföldrajz magyarországi sikerének okaira, hiszen nemzetközi kötődését tekintve a magyar geográfia a 19. század második felében még egyértelműen német irányultságú volt, és a századforduló évtizedében a Richthofen-féle geomorfológia dominált. (Számbeli súlyát tekintve a német földrajz a két világháború között is uralkodó volt Magyarországon: a *Földrajzi Közleményekben* recenzált külföldi irodalom közel 60%-a volt német, 13%-a francia és mindössze 11%-a angol.)¹⁶ A francia emberföldrajz alapelvei az 1910-es években, elsősorban Teleki Pál tevékenységének köszönhetően váltak ismertté, és meghonosodásukat nagyban köszönhatték annak a szerepnek, amelyet a földrajz a békeszerződés megkötésekor betöltött. Teleki és munkatársai ugyanis érvelésüket tudatosan építették a *géographie humaine* fogalomkészletére: tudták, hogy a béketárgyalásokon elsősorban a francia küldöttséget kell meggyőzni a magyar elképzelések helyességéről, így az tűnt a legjobb taktikának, hogy a magyar érvek legitimációjához a saját fegyverüket fordítják ellenük. (Ennek ékes példája, hogy a Magyar Földrajzi Társaság manifesztumában a legtöbb hivatkozás [más francia geográfusokkal együtt] Vidal de la

¹⁵ HAJDÚ 2007, 13–20.

¹⁶ GYŐRI Róbert: A magyar gazdaságföldrajz a két világháború között. In: NEMES NAGY József (szerk.): *Geográfia az ezredfordulón*. Budapest, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, 2001, 61–83; 67. (Regionális tudományi tanulmányok 6.)

Blache-ra történt.¹⁷) Így a Nagy-Magyarország fenntartása melletti érvek között kitüntetetten szerepeltették a Kárpát-medence regionális egységét: ugyan Magyarország nyelvileg tagolt, de természetföldrajzi határokkal jól megfogható táj (a Duna középső szakaszának és mellékfolyóinak vízgyűjtő területe), gazdaságföldrajzi értelemben pedig termelésükben egymásra utalt, egymást kiegészítő régiók együttese, amelyet a magyar kultúra formált kultúrtájává. Ettől az alapeszmétől a magyar földrajztudomány a következő évtizedekben sem távolodott el: ez is magyarázza, hogy a két világháború közti időszakban a magyar földrajz miért ragaszkodott következetesen (a természetföldrajzi meghatározottságú) vidali régiókonceptióhoz.¹⁸

A két világháború közti évtizedek a magyar földrajzban egy olyan regionális földrajz virágkorát hozták magukkal, amely a nemzetpolitikai célokkal is összhangban állt. A korszakban született Magyarország földrajzát bemutató monográfiák egy-két kivételtől eltekintve mind Nagy-Magyarország földrajzát tárgyalták, a geográfusok ezzel is hangsúlyozták, hogy ideiglenesek tekintik a trianoni határokat. (Ahogy Fodor Ferenc írta Magyarország gazdasági földrajzát tárgyaló munkájában, 1924-ben: „Csonkamagyarország gazdasági földrajzának megírása önmagában való ellentmondás.”)¹⁹ Az ország nagyrégiókra való felosztása is természetesen a Kárpát-medence nagytájainak felrajzolását jelentette. Ha egymás mellé tesszük a különböző tájfelosztásokat ábrázoló térképeket, két egyformát ugyan nem találunk, de abban megegyeznek, hogy a nagytájakat metszi, vagy éppen félbevágja a trianoni határ.²⁰ Az új országhatárra úgy tekintett a magyar geográfus, hogy az semmilyen természeti, társadalmi vagy gazdasági választóvonallal nem esik egybe: az csak az országra kényszerített, önkényes döntés eredménye. A revíziós diskurzus nem csak a társadalomföldrajzi munkákban érhető tetten. A geológus-geográfus Prinz Gyula 1926-ban publikálta először, majd 1936-ban tökéletesítette az úgynevezett Tisia-elméletét, amely a Kárpát-medence földszerkezetteni kialakulását foglalta egységes elméletbe. Prinz a tisztán tektonikai modellnek (a medence belső szerkezeti egysége „kaptafaként” gyűrte fel maga körül a Kárpátokat) egy látens államföldrajzi olvasatot is adott: az évmilliókkal ezelőtt lejátszódott folyamatok egy egységes ország tökéletes természeti határait is kirajzolták, ezt

¹⁷ KRASZNAI 2003, 355.

¹⁸ HAJDÚ Zoltán: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2001, 69.

¹⁹ Idézi: HAJDÚ 2000, 224.

²⁰ GYŐRI Róbert: Dunántúl – valóság vagy fikció? A történeti földrajz bizonyítékai. *Limes* 20. évf. (2007) 3. sz., 7–22; 11.

pedig mesterséges, tűnékeny államhatároknak a megváltoztatása nem tudja felülírni.²¹

A korabeli magyar közgondolkodásban a földrajz nemcsak intézményesen töltött be fontos szerepet: a földrajzi diskurzus a korábinál sokkal erősebben átjárta a mindennapokat, hiszen a nemzeti tér védelme alapvetően területi, földrajzi téma volt. A földrajzi szimbólumok nagyon sok formában jelentek meg a tankönyvekben, az újságokban, a beszédekben, a kor operettjeiben, nótáiban, a közterek megformálásában, átformálásában stb. (Ekkoriban például az újonnan nyitott utcákat, tereket előszeretettel keresztelték el az elcsatolt városokról, hegységekről, folyókról). Talán a kor legismertebb emblémája az a térkép, amely Nagy-Magyarország határain belül tünteti fel a trianoni határokat, a térkép szegélyén a felirattal: „Nem, nem, soha”. Így nem túlzás azt mondani, hogy nemcsak a földrajztudományt járta át a revíziós diskurzus, hanem maga a revíziós közbeszéd is földrajzi volt.

A marxista-leninista földrajz Magyarország

A második világháború végén Magyarország a szovjet megszállási zónába került, és egy rövid átmeneti periódus után erőszakosan megkezdődött a kommunista rendszer kiépítése. Ez nemcsak az ország történetében, hanem az összes társadalomtudomány (köztük kiemelten a földrajz) történetében is radikális fordulópontot jelentett. A földrajztudomány gyarmatosítása – a többi társadalomtudományhoz hasonlóan – több fronton és több lépcsőben történt meg. Az átformálás együtt járt a földrajztudomány feladatának újrafogalmazásával, a kutatásokban a marxista-leninista ideológia kötelezővé tételével, az intézményi struktúra átalakításával és a személycserékkel. A változások minden tudományterületen radikálisak voltak, de talán egyiket sem érintették olyan tragikusan, mint a földrajzot.

A kommunista párt megerősödésével párhuzamosan ugyanis a magyar fasizmussal való leszámolást az egész konzervatív-polgári Magyarországgal való leszámolás követte: nemcsak az 1944–45-ös időszak, hanem a két világháború közti berendezkedés egésze is megbélyegzett lett. Az új rendszer egyik vezető ideológusa, a szovjet emigrációból hazatért marxista-leninista történész, Andics Erzsébet fogalmazta meg azt a gyorsan dogmává emelkedő tételt, miszerint Magyarország nemcsak a háború utolsó évében, hanem már a '20-as, '30-as években is fasiszta

²¹ KEMÉNYFI Róbert: Egységes magyar államtér alatt egységes közetalap: a Tisia-masszívum mítosza. In: GYŐRI Róbert – HAJDÚ Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2006, 418–438.

állam volt.²² Ez a minősítés természetesen a korábbi rendszerrel együttműködő földrajztudományt is érintette. Ráadásul a háborúba való belépés egyik legfontosabb okaként – nem alaptalanul – a területi revíziós törekvéseket nevezték meg, és a földrajzot, mint a revízió (és a revíziós propaganda) tudományos támaszát, egészében bűnösnek találták. A földrajz gyorsan romló helyzetét is érzékelteti, hogy 1945-ben Teleki politikai tevékenységét még pozitív jelzőkkel írták le, de hamarosan ő is a fasiszta háborús bűnösök közé került.²³

„Néhol szinte kifosztottuk az egyetemeket...”²⁴ – A magyar tudományos élet gyarmatosítása és a földrajztudomány intézményrendszerének átalakítása

A földrajztudomány helyzetét kedvezőtlenül befolyásolta a tudományos élet szovjet mintára történő átszervezése. Az átalakítás legfontosabb lépése az volt, hogy a kiemelt tudományos kutatásokat leválasztották az egyetemi szféráról, és az MTA szervezete alá rendelt kutatóintézetekbe koncentrálták. Az új berendezkedésben az egyetemeknek elsősorban oktatási szerepet szántak, míg az akadémiai intézetnek kutatói – megszabadulva az oktatás terhétől – idejüket kizárólag a tudománynak szentelheték. A folyamatot így jellemezte 1980-as visszatekintésében a párt vezető kultúrpolitikus, Aczél György: „Az egyetemen a negyvenes évek végén felduzzasztottuk a hallgatók számát. Ugyanakkor kivontuk a legjobb képességű oktatók jelentős részét, kutatóintézetekbe vittük őket, hogy oktatási teher nélkül zavartalanul kutathassanak. Néhol szinte kifosztottuk az egyetemeket...”²⁵ Az újonnan szervezett kutatóintézetek feladatát az Akadémia alapszabálya rögzítette, amely kimondta, hogy prioritást élveznek a termeléshez közvetlen kapcsolódó alkalmazott kutatások. A tudomány – amelyre a sztálini gondolkodás úgy tekintett, mint fontos termelőerőre – részévé vált a népgazdasági tervezésnek: az ötéves és éves gazdasági tervek külön fejezetben kezelték a tudománypolitikai célokat, és összhangba hozták azokat a rendszer gazdasági és modernizációs célkitűzéseivel. Az alkalmazott kutatások előtérbe kerülése azt is jelentette, hogy a műszaki és természettudományok kiemelt pozícióba jutottak (különösen azok, amelyek a nehézipari fejlesztéseket vagy tágabb értelemben a hidegháborús célokat szolgálták), míg a bölcsész tudományok a perifériára szorultak. A tudományos kutatás

²² ANDICS Erzsébet: *Fasizmus és reakció Magyarországon*. Budapest, Szikra, 1945.

²³ ABLONCZY 2007, 235–236.

²⁴ ACZÉL György: A magyar tudomány társadalmi felelősségéről. *Magyar Tudomány* 137. évf. (1980) 3. sz., 161–176, 170.

²⁵ ACZÉL 1980, 170.

feletti szorosabb szakmai és adminisztratív ellenőrzés is az MTA kezébe került (az MTA „tudományminisztériumi” szerepet is betöltött), az egyetemektől megvonták a doktori címek odaítélésének jogát, a szovjet mintára bevezetett kandidátusi és nagydoktori fokozatokat az MTA bocsátotta ki; a tudományos társaságokat is az Akadémia felügyelete alá helyezték.²⁶

A tudományos élet átalakítása során a megbélyegzett földrajz számos pozíciót veszített. A Teleki Pál által életre hívott kutatóintézetek megszűntek, illetve átalakultak, az átalakuló kutatóhelyekről pedig a korábbi geográfus munkatársak kiszorultak. A gyors ütemben megszervezett akadémiai intézményhálózatban a földrajz nem kapott önálló kutatóintézetet. Az egykori Államtudományi Intézet földrajzi anyagát néhány évig az úgynevezett Földrajzi Könyv- és Térképtár kezelte, amelyből 1951-ben szervezték meg az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportját, de a kutatóhely csak 1967-ben vált önálló kutatóintézetté.²⁷ Ezzel egy időben az egyetemi tanszékek száma is csökkent: a Pécsi Tudományegyetemen a Bölcsészettudományi Kar megszűnésével az ott működő Földrajz Tanszék is feloszlott. (A földrajzi tanszékek, kutatóhelyek száma a '60-as években indult növekedésnek, az egyetemi tanszékek „osztódásának”, a tanárképző főiskolák megszervezésének, illetve az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet megerősödésének köszönhetően.)

A földrajztudomány számára a legsúlyosabb intézményi veszteség a Magyar Földrajzi Társaság belügyminisztériumi rendelettel történő feloszlata volt 1949-ben. A betiltás mögött egyértelműen a „reakciós” geográfiával való leszámolás szándéka állt, amit a működés felfüggesztésének indoklása is tükrözött. („[...] a körülmények nem látszottak biztosítani a Társaság munkájának marxista-leninista szellemben történő fejlődését.”²⁸) A társaság feloszlásával megszűnt folyóirata, az 1872 óta megjelenő *Földrajzi Közlemények* is, így a magyar földrajz néhány évre publikációs fórum nélkül maradt. (1952-ben indult el az MTA FKCs kiadásában a szorosabban ellenőrzött *Földrajzi Értesítő*, amely ettől kezdve a magyar geográfia első számú folyóirata lett.) A társaság működése 1952-ig szünetelt, amikor a tudományt felügyelő szerv, az MTA kezdeményezte, hogy a Belügyminisztérium oldja fel a betiltást. A döntéshozók úgy értékelték, hogy az eltelt néhány év alatt a magyar földrajztudományt sikerült beilleszteni a szovjet típusú tudományos rendszerbe: a diszciplína gyarmatosítása végbement. Az idevágó indoklás szinte tételelesen számba veszi

²⁶ PÉTERI György: *Academia and State Socialism*. New York, Columbia University Press, 1998, 79–83.

²⁷ MAROSI Sándor: *Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének 50 éve*. Budapest, MTA FKI, 2001, 6.

²⁸ KOCH Ferenc: A Magyar Földrajzi Társaság újjáalakulása. *Földrajzi Értesítő* 1. évf. (1952), 4. sz., 884–887; 884.

a tudomány-gyarmatosítás lépéseit: „a magyar geográfusok jelentős előrehaladást tettek a marxista dialektika alkalmazásában, megismerték a szovjet földrajztudomány eredményeit, a magyar földrajztudomány pedig új marxista káderekkel gyarapodott.”²⁹

„A magyar geográfusok jelentős előrehaladást tettek a marxista dialektika alkalmazásában, [...] a magyar földrajztudomány pedig új marxista káderekkel gyarapodott” – Régi és új geográfusok az 1950-es években

A földrajz egészét érintő átalakítás nem mehetett volna végbe személycserék nélkül. Az új rendszer személyi politikája többféle forgatókönyvvel dolgozott: egyes geográfusokat nyugdíjaztak vagy száműztek a tudományból, másokat (állásuk megtartásával, de fontos tisztségeiktől való megfosztással) a perifériára szorítottak, többeket pedig a kommunista rendszerrel való (legalább formális) kiegyezésre kényszerítettek. Az átalakított intézményi struktúra új pozícióit, illetve a megüresedett álláshelyeket pedig a párt szempontjából megbízható káderekkel töltötték fel – többek között szovjet vagy nyugati emigrációból hazatérőkkel –, akiknek egy része sem geográfus végzettséggel, sem egyetemi diplomával nem rendelkezett. Az ő aktív közreműködésükkel sikerült végrehajtani a nagy ideológiai fordulatot: a marxista-leninista alapelvek megkérdőjelezhetetlen paradigmatávé emelését.

A földrajzot is érintő tisztogatások már 1945-ben megkezdődtek. A világháború befejezését követően minden egyetemen és kutatóintézetben felállítottak úgynevezett minősítő bizottságokat, amelyek a kutatóknak a magyar fasizmusban való érintettségét vizsgálták. A geográfusok közül kevesen szimpatizáltak a fasizmussal, tevékenyen pedig nem vett részt senki a „fasiszta” hatalomban, így a minősítő bizottságok alig marasztaltak el valakit, de jelzésértékű volt Teleki közvetlen munkatársainak a hányattatása. A politikai földrajzzal foglalkozó Rónai Andrást, aki Teleki halála utána a területi revízió tudományos előkészítését koordináló Államtudományi Intézet igazgatója és Teleki tanszékének vezetője lett, nem igazolták, és elbocsátották állásából. Rónai (ekkor a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke) rövid ideig a Széchényi Könyvtárban dolgozott, ahonnan 1949-ben (43 évesen!) nyugdíj nélkül nyugdíjazták. Pályáját később geológusként folytathatta.³⁰ Teleki egykori tanszékének másik professzora, a gazdaságföldrajzos Fodor Ferenc, a két világháború között az Eötvös Collegium geográfus szakvezetője (akit 1944-ben az MTA levelező tagjának jelöltek)

²⁹ KOCH 1952, uo.

³⁰ DÖVÉNYI Zoltán: Rónai András – vázlatos pályakép. *Földrajzi Értesítő* 57. évf. (2008) 1–2. sz., 9–20; 13.

a pozitív igazolás után maga kérte nyugdíjazását a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Ezt követően Fodor az „íróasztalfiókjának” dolgozott: haláláig számos nagy terjedelmű kéziratot készített el, amelyeknek megjelentetésére esélye sem volt.³¹ Teleki Pál fia, Teleki Géza, aki a Kolozsvári Egyetem geológus professzora volt (később apja egykori tanszékén gazdasági földrajzot adott elő), és 1945-ben az Ideiglenes Kormány oktatási miniszteri posztját töltötte be, az Egyesült Államokba emigrált.³²

Ahogy a kommunista párt egyre radikálisabban formálta át az országot, úgy romlott az állásukban maradó geográfusok helyzete is. A fordulat évében, 1949-ben a kommunista tudománypolitika az MTA átalakításának egyik mozzanataként úgy döntött, hogy az új rendszerhez nem illeszkedő akadémikusokat kizárja a testületből. A „tisztogatás” elsősorban a társadalomtudományokat érintette,³³ de egyiket sem olyan mértékben, mint a földrajzot: az MTA-nak mind a négy geográfus tagját (Cholnoky Jenőt, Prinz Gyulát, Bulla Bélát és Mendöl Tibort) kizárták a testületből. (Sem azelőtt, sem azóta nem volt ennyi geográfus tagja a Tudományos Akadémiának.) Az „új” és a „rég” geográfusok közti egyenlőtlen harc számos formát öltött. A legtöbb régi geográfus munkásságáról vitát rendeztek, amelynek során munkásságukat a marxizmus-leninizmus szemszögéből (elmarasztalóan) értékelték.³⁴ A régi embereket akadályozták az új, szovjet mintára bevezetett tudományos fokozatok megszerzésében, tanulmányaik, könyveik megjelentetésében, tanítványaikat elbocsátották az egyetemekről.

Az alkalmazkodás (túlélés?) stratégiái csak szűk utakat kínáltak a régi geográfusoknak, és eltérő mozgásteret jelöltek ki a természeti és társadalomföldrajzosok számára. Miközben egyik régi geográfus sem vált az új rendszer lelkes támogatójává, a marxi-lenini ideológia elsajátítása és (legalább felszínes) alkalmazása a természeti földrajzosok és a társadalomföldrajzosok számára egyaránt kötelezővé

³¹ HAJDÚ Zoltán: Fodor Ferenc: a geográfus. In: FODOR Ferenc: *A magyar földrajztudomány története.* (Kézirat.) MTA Kézirattár, Budapest, 1951. Kiadta: Budapest, MTA FKI, 2006, XI–XLII; XVIII.

³² FODOR Ferenc: *A magyar földrajztudomány története.* (Kézirat.) MTA Kézirattár, Budapest, 1951. Kiadta: Budapest, MTA FKI, 2006, 759.

³³ Az akadémikusok 54%-át zárták ki a testületből, akiknek szűk kétharmada tartozott a bölcsészeti- és társadalomtudományi területhez, és bő harmaduk a természettudományokhoz vagy az alkalmazott tudományokhoz (PÉTERI 1998, 94).

³⁴ Vitaülés objektív gazdaságföldrajzi törvényszerűségek feltárásáról. *Földrajzi Értesítő* 3. évf. (1954) 4. sz., 779–783; MARKOS 1955; ABELLA Miklós: Vita a földrajzi tudományok filozófiai problémáiról. *Földrajzi Értesítő* 5. évf. (1956) 1. sz., 462–466; KOCH Ferenc: Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságának bírálata. *MTA Társadalmi - Történelmi Tudományos Osztályának Közleményei* 8. évf. (1956) 1. sz., 89–122; ABELLA Miklós: Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. *Földrajzi Értesítő* 10. évf. (1961) 1. sz., 121–127.

vált. Ezen túl a kommunista pártba való belépés szavatolhatta – ha nem is a kutatói szabadságot – de legalább a viszonylagos nyugalmat és bizonyos pozíciók visszaszerzését. Ha három Eötvös collegista geográfus pályáját követjük végig, akkor az alkalmazkodásnak három különböző stratégiáját ismerhetjük fel.

Bulla Béla (1906–1962) Mendöl Tibor után egy évvel, 1924-ben lett az Eötvös Collegium tagja. Pályája Mendöl Tiboréval lényegében párhuzamosan alakult. Egyszerre vehették át a tanszékvezetői megbízatásukat a Budapesti Egyetem Természetföldrajzi, illetve Emberföldrajzi Tanszékén, ugyanakkor lettek az MTA tagjai, együtt élték át az 1950-es évek meghurcoltatásait, és csaknem egy időben érte őket a halál is. Bulla természeti földrajzos, geomorfológus volt, de a '30-as években szép számmal közölt emberföldrajzi, politikai földrajzi cikkeket, recenziókat is. Az MTA-ból kizárt Bullát (egyedül a többi tagságától megfosztott geográfus közül) 1954-ben ismét tagjai közé választotta az Akadémia (véltetően a párthoz való csatlakozás árán), sőt Bulla az 1952-ben újjáalakult Földrajzi Társaság elnöke, majd 1954-ben, a nemrégiben alapított MTA Földrajzi Kutatóintézet igazgatója lett.³⁵ Az igazodás kényszerét jól jelzi, hogy természeti földrajzi elméleteit is igyekezett a marxi-lenini dialektikának megfelelően átfogalmazni. A viták anyagából az derül ki, hogy Bulla újraerősödő pozícióit arra használta, hogy a „régiek” szóvivője legyen, valamelyest átmentse a magyar földrajz korábbi tradícióit, embereit. (Törekvése inkább a természeti földrajz területén volt sikeres.)

Kádár László (1908–1989) Bullánál két évvel később (1926-ban) lett Eötvös collegista. Érdeklődésének előterében – Bullához hasonlóan – a természeti földrajz állt. A 30-as években Teleki tanszékén dolgozott a Közgazdaságtudományi Karon, majd rövid ideig a Táj- és Népkutató Intézetet vezette, 1942-ben pedig az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola tanára lett. 1945-ben, Milleker Rezső halála után nevezték ki a Debreceni Egyetem tanszékvezetőjévé.³⁶ A természeti földrajzos, Teleki-tanítvány Kádár László munkásságának korai szakaszában számos gazdaságföldrajzi, politikai földrajzi, településföldrajzi tanulmányt, jegyzetet publikált. (Koch Ferencsel közösen készítették elő kiadásra például Teleki egyik legfontosabb művét, a *Gazdasági élet földrajzi alapjait*). Ezekről a munkáiról (és Kádár nézeteiről) egy vitaülés keretében az „újak” fő ideológusa, Markos György fogalmazott meg sommás véleményt: „Kádár a burzsoá tudomány hanyatló korszakából kellő kritika nélkül igyekszik átmenteni és a marxizmusba beépíteni olyan elméleteket, mint Christaller és Thüinen elmélete.”³⁷ A vitában

³⁵ MAROSI Sándor: Bulla Béla emlékezete. *Földrajzi Közlemények* 130. évf. (2006) 3–4. sz., 103–110; 109.

³⁶ FODOR 2006, 629–630.

³⁷ Vitaülés objektív gazdaságföldrajzi... 781.

kibontakozó többirányú kritika után Kádár számára az biztosított „menekülési útvonalat”, hogy többé nem publikált társadalomföldrajzi munkákat, tevékenységét a természeti földrajzra korlátozta.³⁸ Pozíciója szilárd maradt: a Debreceni Egyetemen vezető tisztségeket töltött be (rövid ideig dékán, majd rektor volt), az 1950-es évek második felében pedig a Földrajzi Társaság elnöke lett.

Az ideológiai szempontból kényesebb területen dolgozó társadalomföldrajzók számára szűkebbek voltak a lehetőségek. A gazdaságföldrajzos, egykori Teleki tanítvány Koch Ferenc – feltételezhetően saját egzisztenciális túlélése érdekében is – kompromisszumot kötött a rendszerrel.³⁹ Ennek a kompromisszumnak egy sajátos bizonyítéka, hogy ő írta meg egykori mestere munkásságnak marxista-leninista szempontú bírálatát,⁴⁰ amelynek alaposabb tanulmányozásakor furcsa módon sokkal inkább a méltatás, mintsem az elmarasztalás olvasható ki a sorok közül. Koch – minden bizonnyal megalkuvásának is köszönhetően – a budapesti egyetemen 1952-ben főállított Regionális Földrajzi Tanszék első vezetője és az MTA Földrajzi Kutatócsoportjának első igazgatója lett. Ezzel egy időben viszont a településföldrajzzal foglalkozó Mendöl Tibornak az általa választott „passzív elenállás” nem nyújtott elég védelmet az ellene irányuló támadások kivédésére.

Mendöl Tibor (1905–1966) 1923-ban lett az Eötvös Collegium tagja. Pályáját a Debreceni Egyetemen kezdte, ahonnan 1940-ben tért vissza Budapestre, hogy a frissen létrehozott Emberföldrajzi Tanszék vezetését átvegye. A fiatal Mendöl hamarosan a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke, majd elnöke és az MTA tagja lett. Az 1940-es évek végén hivatalban lévő három Eötvös collegista tanszékvezető közül a legnagyobb méltánytalanságok a kompromisszumra legkevésbé kész Mendölt érték. Mendölnek az Akadémiáról való kizárása után szembe kellett néznie azzal, hogy az általa művelt tudományág (emberföldrajz, településföldrajz) nem illeszkedik a marxi-lenini tudományos rendszerbe. Keserű egyszerűséggel fogalmaz Mendöl fő művének, az *Általános településföldrajznak* a bevezetőjében: „A szocialista tudomány emberföldrajzot nem ismer.”⁴¹ 1950-ben az általa irányított Emberföldrajzi Tanszék is nevet váltott, és Gazdaságföldrajzi Tanszékké alakult át, miközben továbbra is Mendöl maradt a tanszékvezető.

³⁸ SÜLI-ZAKAR István: Kádár László és a „társadalomföldrajz”. In: SZABÓ József–DEMETER Gábor: *Geographia generalis et specialis. (Tanulmányok a Kádár László születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciára)*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008, 27–34; 31.

³⁹ PROBÁLD FERENC: Száz esztendeje született a Regionális Földrajzi Tanszék alapító professzora: Koch Ferenc. In: NEMES NAGY József (szerk.): *Geográfia az ezredfordulón. (Regionális tudományi tanulmányok. 6.)* Budapest, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, 2001, 85–88; 88.

⁴⁰ KOCH 1956.

⁴¹ MENDÖL Tibor: *Általános településföldrajz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963, 38.

Ezt követően Mendőlnék valamennyi tanítványát (köztük az Eötvös collegista Major Jenőt és a végzős hallgatóként eltávolított collegista Száva-Kováts Endrét), közvetlen munkatársát eltávolították az egyetemről; munkáinak megjelenéséért és az MTA doktora cím megszerzéséért nehéz (és részben sikertelen) harcot kellett vívnia.⁴² Az 1950-es években készítette el Mendöl legnagyobb szabású munkáját, amely az *Általános emberföldrajz* címet viselte volna. A több száz oldalas kézirat azonban egészében sohasem jelent meg, így a munka egyik (a legterjedelmesebb) fejezetét dolgozta át Mendöl egy önálló kötetbe, amelyet hatéves várakoztatás után kis példányszámban publikáltak.⁴³ Ez volt az *Általános településföldrajz* című kötet, amelyet ma a szakmai közvélemény Mendöl fő művének tekint. Ezt a közel 600 oldalas kötetet nyújtotta be Mendöl az MTA-hoz nagydoktori értekezéséért, amelynek elbírálása éveken keresztül húzódott; végül Mendöl posztumusz 1967-ben nyerte el az MTA doktora címet. (Az értekezés egyik bírálója az az Erdei Ferenc volt, aki a '30-as években Mendőllel folytatott szakmai vitát a mezőváros-tanya kapcsolatról.)

Pedig néhány tanulmányában Mendöl is igyekezett munkáit a marxi-lenini elvek mentén újrafogalmazni. Ez a gesztus azonban kevés volt, ezt az MTA-n 1960-ban rendezett „Ankét a településföldrajz helyzetéről” című tudományos ülés is bizonyítja. A konferencia fő témája Mendöl és a Mendöl-tanítványok kutatási módszereinek értékelése volt.⁴⁴ A vitaülésen – amelyen Erdei Ferenc elnökölt – az „új” geográfusok élesen támadták Mendöl településföldrajzi munkásságát, hangsúlyozva annak gyenge kapcsolatát a gazdasági földrajzzal és kárhózzátva túlzott településmorfológiai oldalát. A támadás egyrészt Mendőlnék a megjelenés alatt álló *Általános településföldrajz* című monográfiája ellen irányult, másrészt pedig az 1954-ben megjelent (majd rövidített formában 1955-ben újra közölt) *A szocialista településföldrajz problémái* című tanulmánya ellen.⁴⁵ Ebben ugyanis – ahogy az egyik bíráló, Vörösmarti Antal a tanulmány lényegére ráérezve megjegyezte – „Mendöl e munkájában sem ad településföldrajzi vonatkozásban semmi újat, csak új formában ismétli meg régi szemléletét.”⁴⁶ A vitában részt vevők közül csak a „régik” kollégák és a jelen lévő történészek emeltek szót Mendöl mellett, maga Mendöl pedig az ülés közepén megjegyzés nélkül elhagyta a termet. E támadások Mendőlt mind fizikailag, mind lelkileg erősen megviselték. Egészsége

⁴² GYŐRI 2009, 44, 48.

⁴³ PROBÁLD Ferenc: Mendöl Tibor munkássága és szellemi öröksége. *Földrajzi Közlemények* 129. évf. (2005) 1–2. sz., 7–17; 9.

⁴⁴ ABELLA 1961.

⁴⁵ MENDŐL Tibor: A szocialista településföldrajz problémái. *MTA Társadalom- és Történettudományi Osztályának Közleményei* 5. évf. (1954) 599–627.

⁴⁶ ABELLA 1961, 124.

súlyosan megrendült, magas vérnyomással küzdött, és alkoholproblémái is súlyosbodtak. 1965-ben nyugdíjazták az egyetemen, és röviddel ezután meghalt.

Míg a régi társadalomföldrajzosok súlyos áldozatok és méltánytalanságok árán formális pozícióik egy részét meg tudták tartani, az ő irányításukkal dolgozó fiatalabb generáció helyzete szinte kilátástalan volt. Mendölnek csak egy-két tanítványa tudott hosszabb távon a földrajztudományban (annak is inkább a perifériáján) megkapaszkodni. Az ő szakmai krédójuk, állásfoglalásuk a „rég” és az „új” földrajz kérdésében komoly tétet bírt. A Mendöl-tanítvány Lettrich Edit kandidátusi védésén a bírálók és a méltatók nem is annyira a dolgozat tartalmi elemeit boncolgatták, hanem a marxista-leninista gazdaságföldrajz és a polgári, reakciós településföldrajz viszonyára fókuszáltak. Az egyik legfontosabb támadási felületet a jelölt témavezetője (Mendöl) és abszurd módon a településföldrajzi dolgozat helyszíne (Esztergom, a magyar katolikus egyház központja) jelentette. Végül a dolgozatot hosszas vita után (a Markos-tanítvány Antal Zoltán határozottan elutasító opponensi véleménye ellenére) elfogadták.⁴⁷

Az „új” geográfusok vezető ideológusa, a tudományos viták állandó szereplője az iskolateremtő Markos György volt. Markos nem rendelkezett földrajzos képzettséggel (sem egyetemi diplomával), annál inkább jelentős munkásmozgalmi múlttal. Diákként részt vett az 1919-es magyar tanácsköztársaságban, a két világháború közötti időszak jó részét pedig nyugati emigrációban töltötte, ahol mozgalmi munkája mellett újságíróként és karikaturistaként tevékenykedett. A második világháború előtt tért haza Magyarországra, ahol publicisztikai mellett két népszerűsítő gazdaságtörténeti munkája jelent meg. Antifasiszta tevékenységért a háború alatt börtönbüntetést is szenvedett. 1945 után több, a párt szempontjából kiemelt helyen dolgozott (például az Országos Tervhivatalban), majd 1948-ban Teleki Pál egykori tanszékének (ekkor a Marx Károly Közgazdasági Egyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékének) élére nevezték ki, és 1952-ben az újjáalakuló Földrajzi Társaság alelnöke lett.⁴⁸ A magyar geográfiaiával korábban semmilyen kapcsolatban sem álló Markos nagyon gyorsan átvette az irányítást a tudományban: a marxista-leninista ideológiát a földrajzra alkalmazó tanulmányai nemcsak a gazdaságföldrajzosok, hanem a természeti földrajzosok számára is iránymutatásul szolgáltak. A tudományos vitákban is lényegében a korábbi korszak minden vezető geográfusával (legyen az természeti vagy társadalomföldrajzos) szembeszállt. Teleki egykori tanszékét

⁴⁷ CZIRFUSZ Márton: A földrajztudományi mező működése a hatvanas évek két kandidátusi védése alapján. In: BAJMÓCY Péter – JÓZSA Klára (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok X. Országos Konferenciája*. CD-kiadvány. Szeged, SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 2010.

⁴⁸ BERNÁT Tivadar: Emlékezés Markos Györgyre, az iskolateremtő geográfusra halálának 100. évfordulóján (sic!). *Földrajzi Közlemények* 128. évf. (2004) 1–4. sz., 180–182.

(az oktatók teljes cseréjét követően) a magyar marxista-leninista gazdaság-földrajz vezető műhelyévé tette, tanítványai közül a szocialista korszak három tanszékvezetője került ki. Markos – ahogy egyik tanítványa írta róla – minden helyzetben forradalmár volt, tudatos és magas színvonalú marxista; valóban forradalmár volt a földrajztudományban is: tevékenysége mind a tudomány feladatát, mind a kutatómunka elméleti kereteit, mind pedig a geográfusok sorsát illetően radikális volt, és a magyar földrajzban máig ható gyökeres változásokat hozott.

Talán Markos Györgynél is furcsább pályát futott be Radó Sándor, aki Markost 1958-ban követte a tanszékvezetői székben. (Markost az 1956-os forradalmat követően elmozdították a Közgazdaságtudományi Egyetemről, pályáját a Földrajztudományi Kutatóintézetben folytatta.) Markoshoz hasonlóan Radó Sándor is komoly magyar és nemzetközi munkásmozgalmi múlttal rendelkezett, a magyar tanácsköztársaság idején joghallgatóként a Magyar Vörös Hadsereg politikai tiszteje volt. A tanácsköztársaság bukása után Bécsbe, majd Németországba, később a Szovjetunióba emigrált, ahol földrajzi tanulmányokat folytatott, és térképészként szerzett hírnevet magának⁴⁹ (és egy róla készült CIA-jelentés szerint ekkor képezték ki hírszerző tisztnek⁵⁰). Néhány éves szovjetunióbeli tartózkodás után Németországba, majd ezt követően Párizsba ment; 1936-tól pedig a második világháború végéig Genfben élt, ahol a Geopress hírügynökség ernyője alatt vezető szovjet hírszerzőként tevékenykedett. (Hírszerző tevékenységéről az 1970-es években életrajzi regényt írt, amelyet még életében megfilmesítettek!) 1945-től (minthogy a szovjetek azt gyanították, hogy kettős ügynökként a briteknek is dolgozott) a Szovjetunióban 15 év kényszermunkára ítélték. Egyes információk szerint szovjet lágerekben raboskodott, ahonnan csak Sztálin halála után szabadult ki, a CIA szerint viszont egy Moszkva közeli kutatóhelyen töltötte büntetését.⁵¹ Magyarországra 1955-ben tért vissza. A politikai megbízhatóságába vetett hitet nem árnyékolta be büntetése sem, így Radó az állami térképészeti hivatal vezetője, majd a 1958 és 1966 között a Gazdaságföldrajzi Tanszék vezetője és 1973-ban a Magyar Földrajzi Társaság elnöke lett. (Az amerikai titkosszolgálat szerint ezeket a pozíciókat is felhasználta hírszerző tevékenységének folytatására.⁵²) Számos rangos magyar és szovjet kitüntetés mellett több földrajzi társaság választotta tiszteleti tagjává, több egyetem díszdoktorává, és az IGU is bizottsági

⁴⁹ K. L.: Radó Sándor, a Magyar Földrajzi Társaság Társelnöke 60 éves. *Földrajzi Közlemények* LXXXIV. évf. (1960) 2, 220–223.

⁵⁰ THOMAS LOUIS: Alexander Rado. *Studies in Intelligence* 12 (1968) 3, 41–61; 42.

⁵¹ THOMAS 1968, 47–48.

⁵² THOMAS 1968, 51–60.

tagsággal tüntette ki.⁵³ A kommunista kalandorból tudóssá lett Radó a gazdaságföldrajz terén lényegében a Markos által megkezdett munkát folytatta.

Az 1960-as évek közepére a magyar földrajztudományban lezárult a személycserék és a zajos ideológiai viták kora. A megmaradt „régii” geográfusok nyugdíjba vonultak vagy meghaltak, tanítványaik vagy követőik közül pedig nagyon kevesen kaptak esélyt a régi kutatási irányok folytatására. Míg a természeti földrajzban ki lehet mutatni a kontinuitást a két világháború közti időszak és a szocialista korszak között (mind a személyeket, mind pedig a kutatási témákat illetően), addig a társadalomföldrajzot (gazdaságföldrajzot) inkább a megszakítottság, a törés jellemzi. Az 1960-as évektől a magyar gazdaságföldrajz vezető pozícióit mindenütt a rendszer iránt elkötelezett „újak” uralták, akik a régi magyar emberföldrajzra elítélendő, meghaladó, polgári-reakciós tudományként tekintettek.

„Egyetlen marxista gazdasági geográfus sem kívánja a régi, reakciós, kapitalizmust kiszolgáló emberföldrajzot [...] a marxista gazdasági földrajzban »elhelyezni”⁵⁴ – A földrajz tartalmának átértelmezése az 1950-es években

A geográfia feladatának és alapvető megközelítési keretének újrafogalmazásával együtt a földrajztudomány belső szerkezete, tagolása, a tudományterületek közti arányok, illetve az aldiszciplínák tartalma is megváltozott. Ennek kialakítása egyértelműen szovjet mintát követett (a tudományt [is] gyarmatosító logikának megfelelően), és a szovjet modell pontos átvételével szembeni érveknek helye nem nagyon volt. Ennek jó példája a gazdaságföldrajz fogalmának újraértelmezése a magyar földrajzban.

A második világháború előtt a gazdaságföldrajzot Magyarországon az emberföldrajz egyik ágazatának tekintették, és alapelveit a francia emberföldrajz fogalmi kereti között határozták meg.⁵⁵ Teleki a földrajzi szintézis gondolatát szem előtt tartva úgy fogalmazott, hogy a gazdaságföldrajz célja az, hogy az ember gazdasági életét mint a földfelszín életének részét bemutassa, illetve a gazdasági élet és az élet egészének kapcsolatát kutassa.⁵⁶ A szovjet gyakorlatot követve viszont a társadalom- és természetföldrajz markáns szétválasztása után az „emberföldrajz” Magyarországon nevet váltott: a gazdaságföldrajz elnevezés

⁵³ PAPP-VÁRY Árpád: Radó Sándor (1899–1981). *Földrajzi Közlemények* 122. évf. (1998) 3–4. sz., 99–101.

⁵⁴ MARKOS 1955, 365.

⁵⁵ GYÓRI 2001, 79.

⁵⁶ TELEKI Pál: Térkép és statisztika a gazdasági földrajzban. *Földrajzi Közlemények* 50. évf. (1922) 74–91; 75.

vált hivatalossá a diszciplínának társadalommal foglalkozó részére. A korábitól persze lényegesen különböző tartalommal: „A gazdasági földrajz lényege és fő feladata a földrajzi munkamegosztás kutatása.”⁵⁷ A termelést előtérbe helyező marxi–lenini gondolatmenetnek megfelelő új gazdaságföldrajz terminus bevezetése viszont nem ment vita nélkül. 1954-ben Mendöl az akadémiai szakbizottság ülésén amellett érvelt, hogy a népesség- vagy a településföldrajz nem tekinthető teljes egészében a gazdaságföldrajz részének, ezért azt javasolta, hogy a kettéválasztott földrajzban a természeti földrajz elnevezés párja a társadalomföldrajz legyen.⁵⁸ A Bulla Béla által is támogatott ötletet Markos György keményen visszautasította, azt feltételezve, hogy Mendöl és Bulla a társadalomföldrajz fogalmának leple alatt a régi magyar emberföldrajzot akarja visszacsempészni. Elutasítása rendkívül éles volt: „Meg kell mondanunk világosan, hogy egyetlen marxista gazdasági geográfus sem kívánja a régi, reakciós, kapitalizmust kiszolgáló emberföldrajzot, sem annak valamely, vagy bármely ágát a marxista gazdasági földrajzban »elhelyezni«. Egyáltalán nem az a cél, hogy a gyerekek új nevet adjunk. Vannak olyan aggályoskodók, akik téves elméleti alapokból kiindulva, attól félnek, hogy kiöntjük a fürdővízzel a gyereket is. Nekem az a véleményem, hogy ezt a gyereket csak öntsük ki nyugodtan.”⁵⁹

Markos radikális megfogalmazása nem retorikai túlzás volt: a marxista–leninista gazdaságföldrajz egyeduralma több, a két világháború közti időszakban kulcsfontosságú tudományterület megszűnéséhez vezetett. A politikai földrajz, az etnikai földrajz és a történeti földrajz esetében egyrészt egyértelmű volt, hogy ezek az ágazatok közvetlenül vagy áttételesen kapcsolódtak a magyar revíziós politikai törekvésekhez, így megszüntetésük különösebb indoklást nem igényelt. Másrészt pedig elméleti megfontolások miatt sem illettek bele az új gazdaságföldrajzba, hiszen kutatási eredményeiknek nem volt „gyakorlati hasznosítása”, nem szolgálták közvetlenül a termelést, a földrajzi munkamegosztás hatékonyabb megszervezését. A népességföldrajz vagy a településföldrajz továbbélése előtt az nyitott szűk kaput, hogy újrafogalmazott tudományos céljaik beilleszthetők voltak a mindent átfogó gazdaságföldrajz szűk keretei közé. Ahogy ezeket az új feladatokat a Szovjetunióból hazatért településföldrajzos, Matejka Március szabatosan megfogalmazta: a népesség- és a településföldrajz olyan ágazatok,

⁵⁷ KOVÁCS Csaba: A gazdasági földrajz néhány elméleti kérdéséről. *Földrajzi Értesítő* 3. évf. (1954) 2. sz., 414–432.

⁵⁸ BULLA Béla: A magyar földrajztudomány útja a felszabadulás óta. *Földrajzi Közlemények* 79. évf. (1955) 2. sz., 93–114; 108.

⁵⁹ MARKOS 1955, 365.

„amelyek a legfontosabb termelőerőnek – az embernek – területi eloszlását teszük kutatásuk tárgyává”.⁶⁰

A magyar településföldrajz hagyományától ez a megközelítés természetesen idegen volt: 1945 előtt a magyar emberföldrajzosok közül senki nem redukálta az emberit termelőerővé, és idegen volt az új megközelítés gyakorlat- (tervezés-) orientáltsága is. A régi magyar településföldrajz érdeklődése a '30-as években három területre terjedt ki: a kutatók a települést egyrészt mint a legkisebb tájat tanulmányozták (a francia emberföldrajz módszertani elvei szerint), másrészt vizsgálták a városhálózat szabályszerűségeit, a hálózat átalakulását (pozitivistákkal a német településföldrajzi munkákra, pl. Christallerre támaszkodva), harmadrészt pedig a településmorfológiával foglalkoztak.⁶¹ Az új településföldrajz az 1950-es években ezek közül egyik kutatási irányra sem tartott igényt. A vidali gondolatkörben fogant regionális földrajzi kutatásokat a marxi-lenini szempontok alapján téves, sőt káros elméleti alapokon állónak minősítették, hiszen a társadalmi jelenségeket természeti tényezőkkel hozták összefüggésbe, azaz végső soron deterministák voltak.⁶² A pozitivisták alapokon nyugvó, kvantitatív városhálózat-kutatást a marxi-lenini kritika olyan deduktív spekulációknak minősítette, amelyek a termelési viszonyok feltárása helyett „absztrakt formákat, geometriai idomokat, sémákat” rajzolnak fel, így közvetve elleplezik a társadalmi egyenlőtlenségek valódi okát.⁶³ Furcsa módon a legélesebb támadás mégis a teljesen apolitikus városmorfológiát érte. A településmorfológiával kapcsolatban az volt a legfontosabb vád, hogy a morfológia üres, „formalista”, önmagáért való vizsgálódás, amelynek nincs kapcsolata gyakorlati problémákkal, jelesül a településhálózat-tervezéssel. Különösen súlyos tévedésnek minősítette Vörösmarti Antal a magyar településföldrajznak (azaz Mendöl Tibornak) azt a módszerét, amely a morfológiai típusokhoz társadalmi és gazdasági jellegzetességeket kapcsolt; ez ugyanis – véleménye szerint – azt a hamis látszatot keltette, hogy a morfológiai és a funkcionális vizsgálat egységbe olvasható.⁶⁴ A kemény elutasítás mögött az a megfontolás is meghúzódott, hogy Mendöl – tévesen – a „felszíni” jelenségek tanulmányozásából a „lényegire” akart megállapításokat tenni. Ez pedig ellentétes volt a marxi-lenini logikával. A forma és a lényeg kérdésében Markos néhány évvel korábban ugyanis így foglalt állást: „Az egységes burzsoá geográfia teljes egészében formalista és objektivista, mert

⁶⁰ ABELLA 1961, 123.

⁶¹ Ez a három kutatási terület különíthető el Mendöl Tibor munkásságában is.

⁶² KOCH 1956.

⁶³ Vitatülés objektív gazdaságföldrajzi... 780–781.

⁶⁴ ABELLA 1961, 124–125.

így szolgálhatja legjobban a kapitalizmust. [...] Megelégszik a végnélküli részlet-vizsgálatokkal, apró formai kérdések boncolgatásával, a forma mögött nem látja és nem is óhajtja látni a tartalmat és a folyamatot, s éppen ezért szükségszerűen válik formalistává.”⁶⁵ Tehát az ilyen morfológiai vizsgálatok „burzsoá trükkök”, amelyek arra szolgálnak, hogy a tudós közvélemény vagy a szélesebb társadalom figyelmét eltereljék a lényegi kérdésekről, a kapitalizmus súlyos ellentmondásairól és válságáról.

A formalistának minősített morfológia művelése nemcsak a településföldrajzban, hanem abszurd módon a természeti földrajzban is problémássá vált. 1945 után a magyar természeti földrajznak egyaránt el kellett határolódnia a davis-i és pencki morfológiától, hiszen ezek a felszínfejlődést ciklusos folyamatra (Davis), illetve mennyiségi változásra (Penck) vezették vissza. Ezek elmentndtak az egyirányú fejlődést dogmává emelő marxi-lenini tanoknak. Bulla Béla kísérletet tett arra, hogy az új időkhöz igazodva átfogalmazza a geomorfológia alapelveit, és közelítse a marxi-lenini dialektikához. Meglátása szerint a felszínfejlődés „törvényszerűen ritmikus folyamat”, amelynek feltárását „a felszíni domborzat dialektikusan ellentmondásos fejlődésének felismerése és a fejlődés lényegének értelmezése” segítheti elő.⁶⁶ Bulla igyekezete, hogy a geomorfológiát is beillesse a marxizmus-leninizmus alapján álló tudományok közé nem volt teljesen sikeres. Markos György a formalizmus bélyegével utasította el Bulla tanulmányának egyik fő gondolatát, és jelezte azt az igényt, hogy a természeti földrajznak is gyakorlatorientált tudományagnak kell lennie, amelyben a morfológiának csak kisebb szerep juthat. Így fogalmazott: „A feladat nemcsak az, hogy a földfelszíni formákat magyarazzuk, hanem az, hogy azokat a társadalom érdekében felhasználjuk, és ha kell, megváltoztassuk. A morfológia túltengése a természeti földrajzon belül burzsoá örökség, amelyet nem tudomásul venni, hanem felszámolni a feladat.”⁶⁷

Összegzés

Tanulmányomban azt mutattam be, hogyan zajlott le a magyar földrajztudomány gyarmatosítása az 1950-es években. Elsősorban arra kerestem a választ, hogy a folyamat során mennyiben változott meg a földrajz feladata, tartalma, elvi-módszertani kerete; hogyan játszódtak le a „személyi változások”. A két világháború között az Eötvös Collegium a magyar földrajz vezető műhelye volt.

⁶⁵ MARKOS 1955, 362.

⁶⁶ BULLA 1955, 104.

⁶⁷ MARKOS 1955, 362.

A Collegiumban a geográfiát Teleki Pál kurátor mellett Fodor Ferenc szakvezető képviselte, miközben a 20. század első felében iskolázódott geográfus-generáció legjobbjai voltak a Collegium növendékei (Wallner Ernő, Mendöl Tibor, Bulla Béla, Kádár László, Major Jenő). A fordulat éve előtt ebből a generációból három Eötvös collegista geográfus töltött be tanszékvezetői tiszteket, közülük ketten akadémikusok voltak. Elmondható, hogy mindnyájan megszenvedték a sztálini időszakot, de hármuk pályája eltérően alakult az 1950-es években: az új rendszer másfajta alkalmazkodást követelt meg tőlük.

Az 1960-as évek közepére a „régí” magyar földrajz, azon belül is mindenekelőtt az emberföldrajz szinte teljes egészében eltűnt. A régi geográfusok meghaltak vagy nyugdíjba vonultak, tanítványaikat ellehetetlenítették vagy a perifériára száműzték, a fontos pozíciókat pedig az „újak” töltötték be. Ezzel együtt a magyar földrajz is presztízsét veszített, periférikus tudomány lett, amely igyekezett a saját múltját is elfeledni. Véleményem szerint 1990-ben a magyar földrajzban nem következett be rendszerváltás, a földrajz ma is posztszocialista állapotban van, amit jelez az is, hogy a tudománytörténeti kérdések a legkényesebb kérdéseknek számítanak. Ennek illusztrálására talán az egyik legjobb példa a közel-múlt Mendöl-recepciójának története.

A rendszerváltás után az addig csak óvatosan emlegetett Mendöl neve több okból is kezdett divatba jönni. Egyrészt felgyorsult a magyar földrajz útkeresése. Többen már az 1970-es évektől igyekeztek a kurrens nemzetközi trendekről tájékozódni, de az egyetemen oktató gazdasági földrajzosok zöme nem tért le a szovjet gazdaságföldrajz által kijelölt utaktól (egy részük az 1990-es évek elején is csak a „címlapokon” hajtott végre váltást – ahogy a gazdaságföldrajzi tanszékeket is sebtében keresztelték át társadalomföldrajzi tanszékekre).⁶⁸ A megújulás a nemzetközi irányzatokhoz történő intenzívebb kapcsolódás mellett a magyar földrajz már eltemetődött múltjának a felfedezését is jelenthette. Jómagam az 1990-es évek közepén hallgattam földrajzot és történelmet Budapesten, és heurisztikus élményt jelentett Mendöl tanulmányait olvasni, amelyeknek szellemi élénkségét nehezen lehetett összevetni az egyhangú, lajstromozó gazdaságföldrajzi tankönyvekével (persze Mendöl nevével valójában nem is a gazdaságföldrajzi kurzusokon, hanem történelem szakosként találkoztam). Bizonyos tudományterületeken (így például a történeti földrajz meghatározó magyar műhelyében, Nyíregyházán) az újszerűséget éppen a régi magyar földrajz, így Mendöl történeti földrajzi programjának a gyakorlatba ültetése jelentette. A régi magyar földrajzhoz való visszanyúlás jegyében

⁶⁸ TIMÁR Judit: The transformation of social and cultural geography during the transition period (1989 to present time) in Hungary. *Social and Cultural Geography* 7 (2006) 4, 649–667; 653.

adták ki újra 1999-ben Bullának és Mendőnek a *Kárpát-medence földrajza*, illetve Mendőnek a *Bevezetés a földrajzba* című tankönyveit. De más forrásokból is növekedett a Mendől-hivatkozások száma: többen Mendől nevének megemlékezésével igyekeztek „legitimálni” munkájukat, olyanok is Mendől tanítványainak nevezték magukat, akiknek kevés közük volt a mendőli gondolatokhoz. Mendől neve és munkássága körül egy furcsa, félig-meddig rejtett kötélhúzás alakult ki, azzal a tétellel, hogy ki a hiteles Mendől-örökös.

2005-ben, Mendől születésének 100. évfordulóján, a Mendől centenáriumi év keretében konferenciák és kötetek sora, a *Földrajzi Közlemények* tematikus száma emlékezett meg a magyar társadalomföldrajz egyik legnagyobb személyiségéről. Az egyes tanulmányok szerzői némiképpen egymásnak ellentmondóan rajzolják meg Mendől életútját, különösen az 1950-es évek eseményeit. Antal Zoltán és Perczel György (Mendől utódai a tanszékvezetői székben) például Mendől tanítványai kapcsán a „más munkahelyen helyezkedtek el” fordulattal élnek, Mendől nyugdíjazását pedig „A fiatal oktatókból álló tanszéki gárda segítő kéz nélkül maradt” mondattal kommentálják.⁶⁹ Ugyanezek az események Probáld Ferencnek (a Budapesti Egyetem Regionális Földrajzi Tanszékének professzora) olvasatában: „A tanszékről egy évtized leforgása alatt – többnyire politikai okokból – valamennyi közvetlen munkatársát eltávolították, a helyükbe lépő fiatal oktatók pedig már gyökeresen eltérő felfogást és kutatási irányt képviseltek.”⁷⁰ Perczel György Mendől *Bevezetés a földrajzba* című tankönyvének új kiadásához írt utószavában így summázza az 1950-es éveket: „az 1940-es évektől haláláig Mendől Tibor volt a hazai társadalomföldrajz legmegbecsültebb tudósa”,⁷¹ míg Kovács Zoltán (a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára) a *Földrajzi Közlemények* szerkesztői előszavában ugyanerről az időszakról írva megjegyzi: „Tudományos pályáját a kommunista rendszer törte ketté, [...] a személyét ért ideológiai támadások, méltatlan mellőzések és sorozatos megaláztatások, a környezetéből jövő intrikák egészségét felőrölték.”⁷² A Mendől örökségéért (vagy bizonyos esetekben Mendől nevéért) folytatott szimbolikus küzdelem egyik legkényesebbnek tűnő vállalkozása Antal Zoltán tanulmánya, amelyben a szerző Teleki Pált, Mendől Tibort és Markos Györgyöt mint a hazai gazdasági földrajz megalapozóit próbálja közös

⁶⁹ ANTAL Zoltán – PERCEL György: Szemelvények tanszékünk történetéből. In: PERCEL György – SZABÓ Szabolcs (szerk.): *100 éve született Mendől Tibor*. Budapest, Trefort, 2005, 13–53; 21, 23.

⁷⁰ PROBÁLD 2005, 9.

⁷¹ PERCEL György: Mendől Tibor életéről, munkásságáról. In: MENDŐL Tibor: *A földrajztudomány az ókortól napjainkig*. Budapest, ELTE Eötvös, 1999, 259–262; 262.

⁷² KOVÁCS Zoltán: Előszó (a *Földrajzi Közlemények* Mendől számához.) *Földrajzi Közlemények* 129. évf. (2005) 1–2. sz., 1.

nevezőre hozni.⁷³ A tanulmány érvelésének egyik ingatag sarokköve Mendől gazdasági földrajzoként történő felmutatása, hiszen Mendől gazdasági földrajzzal valójában nem foglalkozott (ha csak nem fogadta el őszinte meggyőzöttséggel azt az éppen Markostól jövő sürgetést, miszerint a településföldrajz csak a gazdasági földrajz részeként művelhető). Ami viszont ennél sokkal fontosabb, hogy nehezen lehet Teleki és Mendől tudományos krédóját éppen az egyik legkarakteresebb bírálójukéval, Markoséval párhuzamba állítani.

⁷³ ANTAL 2006.

Tartalomjegyzék

<i>Laudationes externorum</i>	9
René Roudaut	11
François Laquièze	14
Monique Canto-Sperber	15
Salvatore Ettore	16
Andrea Ferrara	18
Chiara Faraggiana di Sarzana	21
P. J. Rhodes	23
Herwig Maehler	24
Chris Carey	26
Mike Edwards	28
Shawn Gillen	29
Nikolaus Hamm	32
Elisabeth Kornfeind	34
Leonore Peer	36
Christian Gastgeber	38
Hermann Harrauer	42
Herbert Bannert	45
Jana Grusková	46
Christine Glaßner	47
August Stahl	48
Javier Pérez Bazo	50
Alicia Gómez-Navarro	52
 <i>Laudationes Hungarorum</i>	 57
Réthelyi Miklós	59
Hoffmann Rózsa	61
Dux László	65
Mezey Barna	67
Szepessy Tibor	70
Hiller István	73
Keszei Ernő	74
Dezső Tamás	76
Kozma László	77

Soós Anna	79
Pintér Károly	82
Kátai Zoltán	84
Körmendy Mariann	85
Karsai György.....	87
Kincses János	90
<i>Rectores</i>	93
Conspectus	95
Gerevich Tibor: Az Eötvös Collegium története – Bartoniek Géza (1854–1930)	96
Kiss Jenő: Gombocz Zoltán életéről és munkásságáról	103
Markó Veronika: Szabó Miklós	113
Nagy János: Keresztury Dezső	126
Pál Zoltán: Lutter Tibor	132
Szijártó István: A világra nyitott ablak	136
Vekerdy József	145
Bertényi Iván: Igazgatói működésem az Eötvös József Collegiumban (1993–1996) . . .	147
Bollók János.....	149
Takács László	154
<i>Historica • Res gestae</i>	161
Gángó Gábor: Eötvös József és barátai egyetemi éveiről, különös tekintettel a politikatudományi képzésre	163
Garai Imre: A magyar középiskolai tanári szakma kialakulása	176
Tóth Magdolna: „A budai parti ígéretföldje”	203
Kovácsik Antal: Az Eötvös Collegium Ménesi úti épületének felavatása a korabeli sajtó tükrében	211
Markó Veronika: Hogyan lett az Eötvös József Collegium könyvtárából az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára?	220
Szójka Emese: Fülep Lajos néprajzi gyűjteménye	236
Kucsman Árpád: Kémikusok a régi Eötvös Collegiumban	272
Győri Róbert: A múlttal való tudományos leszámolás – Eötvös collegista geográfusok az 1950-es években	288
Czifrusz Márton: Helyek és pozíciók újraírása – Wallner Ernő, Lettrich Edit és a hazai szociálgeográfiai iskola viszonya Mendöl Tibor örökségéhez	312
Tóth Károly: Művészettörténészek az Eötvös Collegiumban (1896–1950).....	328
Ritoók Zsigmond: Klasszika-filológia az Eötvös Collegiumban.....	345
Kucsman Árpád – Liptay György: Eötvös-kollégisták a Fasori Gimnázium tanári karában	348
Kapitány Adrienn: Az 1950-es évek a Kollégium történetében.....	365

Marafkó László: Nagyhatalmak ugratása, avagy groteszk lapok az Eötvös Kollégium félmúltjából	378
Dénes Iván Zoltán: Diákmozgalom Budapesten 1969-ben	383
Bakos István: Emlékeim a kollégista Kilencekről	401
ifj. Arató György: „Szabadság a jelszavunk” Március 15-e az Eötvös Kollégiumban, 1955–1984	410
Szabics Imre: Az Eötvös József Collegium és az École Normale Supérieure	419
Nemes Tibor: Az Eötvös Collegium és az École Normale Supérieure közötti közvetlen kapcsolatok újraélesztése a 80-as években	428
Bubnó Hedvig: Összefoglaló a collegiumi spanyol nyelvoktatásról, 1992–2010	432
<i>Historica • Magistri</i>	435
Korompay H. János: Horváth János és az Eötvös Collegium	437
Móser Zoltán: Ha a szellem napvilága ragyog	456
Farkas Zoltán et alii: Czebe Gyula élete dokumentumokban.....	463
Szakály Sándor: Szurmay Lajos, tábornok az Eötvös Collegiumból	553
Szávai János: Gyergyai Albert és az Eötvös Collegium	563
Ress Imre: Hugo Kleinmayr és a germanisztikai oktatás megalapozása az Eötvös Collegiumban	570
Kiss Jenő: Zsirai Miklós	579
Keszthelyi Lajos: Bay Zoltán	596
Pál Zoltán: Keresztury Dezső igazgatósága az állambiztonsági megfigyelések tükrében	599
Keszthelyi Lajos: Faragó Péter	612
Farkas Zoltán: Gyóni Mátyás	617
Papp István: Kettős ügynök – Nagy Péter, Szabó Dezső és az állambiztonság.....	625
Balogh Elemér: Szász Imre versus Brusznay Árpád	638
Bottyán Gergely: Antal László és a mai magyar nyelvtudomány	643
Dörnyei Sándor: Emlékezés Tomasz úrra	648
Ifj. Tomasz Jenő: Tomasz úr és az Eötvös Collegium.....	653
<i>Memorabilia</i>	683
„Felújítani azt, ami érdemes” – Beszélgetés Elekfi Lászlóval	685
Tóth Gábor: Az idő sodrában	709
Lekli Béla: Az Eötvös Kollégium az 1956 utáni években	836
Gereben Ferenc: Egyetemi évek (1962–1967).....	838
Kósa László: Az Eötvös Kollégiumban éltem én is (1963–1967).....	861
Bakos István: Az Eötvös Kollégium autonómiatörekvései és Baráti Körének megalakítása.....	889
Galántai Ambrus: Szubjektív történelem	899

Studia Germanica 923

Balázs Sára: "Freiwillig dient der Geist":

Germanistik in der Veranstaltungsreihe des Lustrum Saeculare Collegii 925

Eve-Marie Kallen: Dezső Keresztury als Kulturvermittler und Pädagoge

und das Eötvös-Collegium 928

August Stahl: „Schlussstück“. Rilkes Sicht und Deutung des Todes 944

Frank Baron: Die Entstehung des Faust-Mythos im 16. Jahrhundert 962

Christine Glaßner: Zur handschriftlichen Überlieferung der Visiones Georgii 967

András F. Balogh: Schlacht der Stereotype in der Vngrischen

Schlacht des Jacob Vogel 975

Ilona Feld-Knapp Cathedra Magistrorum – Lehrerforschung.

Lehrer-Denken und Lehrer-Wissen 982

Géza Horváth: Elmar Tophoven, der Begründer des Europäischen

Übersetzer-Kollegiums 997

Anita Czeglédy: „Schutzmarke: der Steg.“

Interkulturalitätin Márton Kalász' Lyrik 1006

Studia Slavica 1021

Katalin Kroó: Slawistik in der Veranstaltungsreihe

des Lustrum Saeculare Collegii 1023

Urs Heftrich: Lew Tolstoi und Anton Tschechow: Zum Doppeljubiläum 2010 1025

Bettina Kaibach: Raum für Nostalgie: Steppe und Prärie in Anton Čechovs Step'

und Willa Cathers My Ántonia 1032

Wolf Schmid: Eventfulness and Context 1052

Studia Classica 1065

Tamás Mészáros: Klassische Philologie in der Veranstaltungsreihe

des Lustrum Saeculare Collegii 1067

Mike Edwards: The Application of Criticism to Textual Criticism 1069

Herwig Maehler: Pindar und die Tyrannen 1076

P. J. Rhodes: The Erxadieis inscription 1084

Artes 1093

Teleki Pál, a Collegium kurátora (1920–1941) 1095

Epikus és komikus collegiumi enumeráció 1935-ből – Közreadja: Takács László 1100

Farkas Zsuzsa: Fotótörténeti adalékok az Eötvös Collegium archív fotóiról 1119

Süle Ágnes Katalin: Az Eötvös Collegium épülete 1137

Havas László: Hadrianus mint Pseudo-Alexandros? 1146

Sántháné Gedeon Mária: Kultúraközi kommunikáció: magyarságkép az angol mint lingua franca tükrében	1156
Csuday Csaba: Az irodalom: „negatívan élni”	1161
Szlukovényi Katalin: Kollégisták, költők, korszakok: szépirodalmi hagyományok az Eötvös Collegiumban	1165
<i>Membra et alumni</i>	1179
<i>Pro patria defuncti</i>	1211
Tartalomjegyzék	1215
Appendix – Mellékletek jegyzéke	1221

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha belép a *TypoKlubba*, ahonnan értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról, és amelyet a www.tygotex.hu címen érhet el. Honlapunkon megismerkedhet kínálatunkkal is, egyes könyveinknél pedig új fejezeteket, bibliográfiát, hivatkozásokat találhat, illetve az esetlegesen előforduló hibák jegyzékét is letöltheti.

Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható:

www.interkonyv.hu

Észrevételeiket a velemeney@tygotex.hu e-mail címen várjuk.

Kiadja az Eötvös Collegium és a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: dr. Horváth László – Votisky Zsuzsa

Tördelte: Vidumánszki László

A borítót tervezte: Tóth Norbert

Terjedelem: 85,6 (A/5) ív

Nyomta és kötötte: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia